

بررسی تحلیلی اطلاعات پزشکی در نشریات ادواری فارسی دوره قاجار

منصوره باقری
رؤیا برادر
مرضیه سلطانی

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی تحلیلی اطلاعات پزشکی در نشریات ادواری بهداشتی و پزشکی دوره قاجار، مطالب پزشکی را در مجله حفظالصحه، مجله دانش، روزنامه شکوفه، مجله صحت، مجله صحیه و امور خیریه، مجله طبابت، مجله طب کنونی و مجله ناصری مورد بررسی قرار می‌دهد. روش مورد استفاده در پژوهش تحلیل محتوا است که براساس مراجعه به بخش نشریات کتابخانه‌ها و مراکز اسنادی صورت گرفته است. نتیجه‌گیری پژوهش حاکی از آن است که از ۲۴۵۲ عنوان مقاله در نشریات مورد بررسی، ۳۱۳ مقاله به مسائل پزشکی و بهداشتی اختصاص یافته است که در مقوله‌های بهداشت، بیماری‌ها، تغذیه، داروشناسی، علم پزشکی و کارکنان پزشکی دسته‌بندی شده است. بیشترین بسامد متعلق به مقوله علم پزشکی و موضوع خدمات درمانی با ۱۴/۳ درصد و کمترین بسامد به مقوله کارکنان پزشکی و موضوع داروسازان با ۰/۲ درصد می‌باشد. بسامد مطالب حاکی از آن است که در این دوره تاریخی، اطلاعات پزشکی بیشتر حالت خبری داشته است و کمتر به نقد و تفسیر آن پرداخته شده است. عنوان سرفصل‌های اطلاعات پزشکی به کار رفته در این نشریات به ترتیب عبارت است از خبر با ۵۲/۷ درصد، گزارش با ۴۲/۵ درصد، سرگذشت نامه با ۳/۵ درصد، نقد و تفسیر با ۱/۳ درصد به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

واژگان کلیدی

اطلاعات پزشکی؛ نشریات ادواری؛ دوره قاجار.

بررسی تحلیلی اطلاعات پزشکی در نشریات ادواری فارسی دوره قاجار

نشریات ادواری بخش عمده‌ای از فرهنگ مکتوب یک جامعه را تشکیل می‌دهند و ضمن این که نشانگر شرایط زمان خویش‌اند، تأثیر بسزایی نیز در ایجاد و جهت‌دهی تحولات اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه دارند. آگاه شدن از وضع و کارکرد مطبوعات در گذشته، می‌تواند به شناخت وضع موجود و در نهایت تحلیل و برنامه‌ریزی آینده کمک کند.

با توجه به فقدان تاریخچه اطلاعات پزشکی در مطبوعات و پراکندگی این اطلاعات در نشریات مختلف دوره قاجار، در این پژوهش سعی شده است اطلاعات پزشکی در نشریات فارسی بهداشتی و پزشکی دوره قاجار که دوره تولد مطبوعات به مفهوم نوین آن در ایران می‌باشد، بررسی شود و ضمن بررسی تحلیلی این اطلاعات، مقدار اطلاعات پزشکی در نشریات بهداشتی و پزشکی فارسی دوره قاجار اندازه‌گیری و نوع اطلاعات پزشکی موجود در این نشریات تعیین شود.

الف) مفاهیم پژوهش

۱- نشریه ادواری، نشریه‌ای است که به طور مسلسل و در فاصله زمانی معین منتشر می‌شود و انتشار آن قاعدتاً به طور نامحدود ادامه می‌یابد. (سلطانی، ۱۳۷۹، ص ۴۳۶).

۲- دوره قاجار، از شروع حکومت آقا محمدخان در سال ۱۲۱۰ق. تا پایان سلطنت احمدشاه قاجار در سال ۱۳۴۴ق. است که حدود یکصد و سی و چهار سال طول کشید.

ب) پیشینه پژوهش

مطالعات نشان داد درباره موضوع مورد مطالعه تحقیقات کمی انجام شده است. با مراجعه به کتابخانه‌های دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه تهران، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی ایران، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه الزهراء، دانشگاه شیراز، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی و همچنین با کاوش از سایت مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران نتایج ذیل به دست آمد:

شیدان (۱۳۶۶) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به تحقیق در مورد مطالب پزشکی از تأسیس دارالفنون تا دانشگاه تهران پرداخته است. وی اطلاعات پزشکی را در چهار دوره مطالعه، به تحلیل و تشریح موضوعات کلی پرداخته است، و در بعضی قسمت‌ها چکیده بعضی مقالات را به رشته تحریر درآورده است. در آخر هر فصل و دوره فهرستی از کلیه نشریات و مقالات مورد بررسی در آن فصل همراه با اسامی مؤلفین که به صورت الفبایی تنظیم شده است، نیز آورده است. روش تحقیق تاریخی - کتابخانه‌ای می‌باشد و اسناد و مدارک مربوط مورد مطالعه قرار گرفته است. الگود (۱۳۷۱) در کتاب خود با عنوان تاریخ پزشکی ایران و سرزمین‌های خلافت شرقی به معرفی تاریخ دانش پزشکی و کار طبابت از دوره‌های نخست تا عصر حاضر در ایران و ممالک همجوار (که کار تازه‌ای محسوب می‌شود) پرداخته و سعی کرده است قهرمانان معروف آن را در جای درست تاریخی آنان معرفی کند زیرا طب عربی گرچه زمانی از یک عصر طلایی گذشته، ولی در ایران و عراق از روزگاران قدیم تا نسل اخیر که ایرانیان یک‌باره تحت تأثیر تمدن اروپایی قرار گرفتند و فرهنگ غربی اساس دانش‌های باستانی آنان را در هم ریخت، یک رشد مداوم را نشان می‌دهد. در تنظیم این کتاب از دو اثر «تمدن زرتشتی» تألیف مانکجی دالا و «ایران در دوران ساسانیان» نوشته کریستنسن که حاوی اطلاعات زیادی درباره طب قبل از اسلام هستند استفاده شده است. مطالبی که درباره تاریخ پزشکی ایران در پنجاه سال اخیر در این کتاب ذکر شده، متکی بر اطلاعاتی است که از وزارت امور خارجه انگلستان به دست آمده است.

لولاگر (۱۳۷۲) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به بررسی مقالات منتشر شده در زمینه علوم و صنایع غذایی در نشریات علمی - پژوهشی فارسی و مجامع علمی دانشگاهی از سال ۱۳۵۷ لغایت ۱۳۷۱ پرداخته است. در این پژوهش تعداد کل مقالات مورد بررسی بالغ بر ۳۶۸ عنوان است که از میان ۴۶۵ مقاله انتخاب شده است. ابتدا از هر یک از مقالات کتاب‌شناسی تهیه گردید و با استفاده از محاسبات آماری درصد، تعداد، نوع و زمینه موضوعی مقالات نشریات علمی - پژوهشی و مجامع علمی دانشگاهی مشخص شد. بررسی نهایی مقالات منتشر شده نشان داده است که از تعداد ۳۶۸ مقاله مورد بررسی، ۲۳۷ (۶۴/۴٪) عنوان از نوع تحقیقی، ۱۲۸ (۳۴/۸٪) عنوان از نوع مروری و تنها ۳ (۰/۸٪) عنوان از نوع ترجمه است که در نشریه شیمی و مهندسی شیمی منتشر شده است.

عموزاده (۱۳۷۲) در پایان‌نامه کارشناسی ارتباط تصویری در رشته هنر، به تصویرسازی کتب و روزنامه‌های دوره قاجار پرداخته است وی در یک فصل مجزا تاریخچه‌ای از روزنامه‌های دوره قاجار (روزنامه‌های شرف و شرافت، وقایع اتفاقیه، دولت علیه ایران) را بیان کرده است. سپس با تصویرسازی کرده این روزنامه‌ها، به تعریف چاپ سنگی در ایران پرداخته و نخستین چاپ‌های مصور در ایران را نشان داده است.

یوسفی‌نیا (۱۳۸۱) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به بررسی آگهی‌های فرهنگی در مطبوعات عصر قاجار از نظر تعداد، سطح زیر چاپ، صفحه درج (کمیت) و محتوا (کیفیت) می‌پردازد. بر روی یازده عنوان از مهم‌ترین نشریات ادواری دولتی و غیردولتی عصر قاجار که عبارتند از: وقایع اتفاقیه، دولت علیه ایران، اختر، شرف، شرافت، تربیت، شکوفه، دانش، انجمن تبریز و روزنامه مجلس به روش تحلیل محتوا، تحقیق شد. پیدایش و تحول مطبوعات، سیر تاریخی تبلیغات و آگهی‌های مطبوعاتی در جهان و ایران مباحث مورد بررسی بودند. روزنامه‌ها در سه مقطع: از آغاز حکومت قاجار تا انقلاب مشروطه، دوره مشروطه، و دوره دوم انقلاب مشروطه تجزیه و تحلیل شد. یافته‌ها حاکی از آن

است که روزنامه‌های اختر و مجلس به ترتیب بیشترین سهم آگهی‌های فرهنگی را دارند و عنصر کتاب با ۵۵/۶ درصد بیشترین سهم و عنصر نمایش با ۰/۱ درصد کمترین سهم را در میان عناصر فرهنگی به خود اختصاص داده‌اند. ملیت بیشتر آگهی‌ها ایرانی ست و صفحه درج آگهی در بیشتر روزنامه‌ها صفحه آخر بوده است. سطح زیر چاپ آگهی‌ها در بیشتر موارد از ۵۰ سانتی متر تجاوز نمی‌کند و از نظر سبک، ۷۲/۲ درصد از آگهی‌ها سبکی ساده و اطلاع‌رسان داشته‌اند.

در همین سال در رشته تاریخ زاهد (۱۳۸۱) در پایان‌نامه دکتری خود، به بررسی تحلیلی گزیده مطبوعات تهران (۱۲۹۹ تا ۱۳۰۴ ش.) پرداخته است. هدف در این تحقیق مطالعه میدانی و گسترده درباره شکل، محتوا، اهداف و اثرگذاری جراید مورد بحث در سال‌های ۱۲۹۹ تا ۱۳۰۴ شمسی می‌باشد. محور اصلی در این تحقیق مطالعه مقالات جراید و تحلیل روند تاریخی با تکیه بر متون و مطالب داخل جراید است. جراید با توجه به جهان‌بینی و خط‌مشی خود نظرات ویژه خود را ابراز می‌دارند. روش انجام کار در این تحقیق بیشتر کتابخانه‌ای بوده است. از آن جا که محور اصلی پایان‌نامه دوره‌ای خاص از فعالیت جراید در ایران بود، تلاش اصلی بر یافتن و مطالعه جراید و مطبوعات مورد نظر استوار گردید و در واقع در این تحقیق نسبتاً طولانی با مسیر پیدایش، تحول و دگرگونی مطبوعات ایران آشنا می‌شویم. هدایتی (۱۳۸۱) در کتاب خود با عنوان تاریخ پزشکی معاصر ایران از تأسیس دارالفنون تا انقلاب اسلامی، به تشریح تاریخ پزشکی معاصر ایران از قبل تا بعد از تأسیس دارالفنون به همراه معرفی شاگردان دارالفنون پرداخته است. مطالبی نیز درباره تاریخ پزشکی در دوران انقلاب اسلامی و مقاومت طب سنتی در برابر طب جدید آورده شده است. در این کتاب همچنین خاطراتی از نویسنده از مسافرت به کشورهای اروپایی آمده است.

همچنین در پایان‌نامه کارشناسی ارشد محمودزاده (۱۳۸۶)، نوع وقایع‌نویسی و وضعیت روزنامه‌ها و روزنامه‌نگاران و نقش آنها در به وجود آمدن حوادث و نحوه آگهی‌رسانی به مردم که سرانجام منجر به انقلاب مشروطه و

پیشرفت کشور شد مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این موضوع، هدف، بررسی سهم مطبوعات داخلی و خارجی در انعکاس وقایع و همچنین انعکاس وقایع در مطبوعات و سهم آن در به ثمر رسیدن انقلاب مشروطه می‌باشد. روش مورد استفاده این پژوهش روش تاریخی و کتابخانه‌ای است و براساس مراجعه به کتابخانه‌ها و بخش نشریات و مراکز اسنادی کتابخانه‌ها صورت گرفته است. در این بررسی با تجزیه و تحلیل، اطلاعات مبتنی بر حوادث و وقایع در فیش درج شده است. سپس با مقایسه وقایع و حوادث مندرج در فیش‌های متعدد شناخت انتقادی وقایع را که جدای از ذهنیت خبرنگاران و روزنامه‌نگاران است به دست آمده است. بنابر یافته‌های تحقیق، نوشتن وقایع در مطبوعات این دوره سبب آگاهی مردم از حقوق خود و همچنین مبارزه با استبداد و استعمار گردید و در به ثمر رسیدن انقلاب مشروطه نقش مهمی را ایفا کرد. در حقیقت مطبوعات جرقه‌ای را در ذهن ایرانیان به وجود آورد و باعث پیشرفت کشور شد.

در خارج از ایران برنوف (Bernoff, ۱۹۸۶) در مورد نشریات ادواری بهداشت که به منظور شاخص مصارف تغذیه‌ای و بهداشت افراد تهیه شده، تحقیق کرده است وی چنین عقیده دارد که این نمایه‌نامه به مصرف‌کنندگان و کتابداران در انتخاب مقالات در زمینه‌های مختلف تغذیه، بیماری‌ها، دارو، آزمایش و سایر مباحث در زمینه بهداشت کمک و راهنمایی خواهد کرد.

همچنین کامپلین (Kumpulaine, ۱۹۹۱) در مقاله خود، تجزیه و تحلیل حدود ۶۳۲ مقاله منتشر شده در ۳۰ نشریه علوم پایه کتابداری و اطلاع‌رسانی طی سال ۱۹۷۵ را انجام داده است. از کل مقالات مورد بررسی ۳۵۹ مقاله از نوع تحقیقی بوده است. بررسی این مقالات از نقطه نظر پوشش موضوعی و روش‌های تحقیق، مورد مطالعه قرار گرفته است. نشریات مورد بررسی حاوی مقالاتی از نوع تحقیقی و تخصصی بوده و از اطلاعات به دست آمده چنین نتیجه گرفته شده که اکثر مقالات تحقیقی در ارتباط با کتابخانه بوده و هدف اصلی آن بیشتر روش‌ها و ابزار مورد استفاده در کتابخانه می‌باشد.

ج) جامعه مورد مطالعه

جامعه مورد مطالعه این پژوهش، روزنامه و مجله‌های بهداشتی و پزشکی دوره قاجار می‌باشد که براساس راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجار (قاسمی، ۱۳۷۲ش.) و سرگذشت مطبوعات ایران ((قاسمی، ۱۳۸۰ش.) و تاریخ جراید و مجلات ایران (صدر هاشمی، ۱۳۶۳ش.) و صورت جراید ایران (رابینو، ۱۳۷۳ش.) عبارتند از:

۱. روزنامه شکوفه با ۷۷ شماره از تاریخ ۱۳۳۰ق. تا ۱۳۳۴ق.
۲. مجله حفظ/الصحه با ۹ شماره در سال اول در تاریخ ۱۳۲۴ق.
۳. مجله دانش با ۲۵ شماره از تاریخ ۱۳۲۸ق. تا ۱۳۲۹ق.
۴. مجله صحت با ۱۲ شماره از سال اول در تاریخ ۱۳۰۴ش./۱۳۴۴ق.
۵. مجله صحیه و/امور خیریه با ۱ شماره از سال اول در تاریخ ۱۳۳۹ق.
۶. مجله طبابت با ۱ شماره از سال اول در تاریخ ۱۳۲۶ق.
۷. مجله طب کنونی با ۶ شماره از سال اول در تاریخ ۱۳۳۹ق.
۸. مجله ناصری با ۱۷۷ شماره از تاریخ ۱۳۱۱ق. تا ۱۳۱۷ق.

۱- روزنامه شکوفه

این روزنامه در ذیل عنوان - شکوفه - خود را این‌گونه معرفی می‌کند: «روزنامه‌ای است، اخلاقی، ادبی، حفظ‌الصحه اطفال، خانه‌داری، بچه‌داری، مسلک مستقیم‌اش تربیت دوشیزگان و تصفیه اخلاق زنان، راجع به مدارس نسوان، مقالاتی که با مسلک جریده و موافقت داشته باشد، پذیرفته می‌شود».

۱-۱- مشخصات روزنامه

- نوع و روش: ویژه بانوان (اخلاقی، ادبی، بهداشتی)
- صاحب امتیاز: مریم عمید (مزین السلطنه)
- مدیر: مریم عمید (مزین السلطنه)

- تاریخ شروع انتشار:

✓ سال اول: شماره ۱ تا ۱۷ (ذیحجه ۱۳۳۰ تا ۹ ذیحجه ۱۳۳۱)

✓ سال دوم: شماره ۱۸ تا ۲۴ مسلسل و ۱ تا ۲۱ ادواری (۲۶

ذیحجه ۱۳۳۱ تا ۲۰ ذیحجه ۱۳۳۲)

✓ سال سوم: شماره ۱ تا ۲۱ (۶ محرم ۱۳۳۳ تا ۶ محرم ۱۳۳۴)

✓ سال چهارم: شماره ۱ تا ۱۱ (غره صفر ۱۳۳۴ تا غره ذیقعدہ ۱۳۳۴)

- چاپ، خط، قطع: سنگی - سربی، نستعلیق، رحلی

- محل انتشار: تهران

- فاصله انتشار: هر ماه دو شماره و متغیر

۲- مجله حفظ‌الصحه

مجله حفظ‌الصحه اولین و تا مدت‌ها تنها مجله طبّی و تخصصی ایران بود که برای مدت کوتاهی انتشار یافت. شماره اول آن در سال ۱۳۲۴ق. در زمان مظفرالدین شاه به چاپ رسید. حفظ‌الصحه با چاپ سنگی به صاحب امتیازی علی اصغر نفیسی مؤدب‌الدوله در تهران تأسیس شد. مندرجات این مجله بهداشتی و طبّی است و نویسندگان بیشتر مطالب خود مؤدب‌الدوله است. در مقاله افتتاحیه مجله آمده است که نویسندگان سال‌های درازی را دور از وطن در سفرهای علمی گذرانده و اکنون پس از بازگشت به وطن خود تصمیم به ایجاد روزنامه علمی و طبّی گرفته است. اکثر مطالب دنباله‌دار است و در شماره‌های مختلف درباره آن بحث شده است. مقالات این مجله کاملاً تخصصی و طبّی بوده و بیشتر برای اطباء منتشر می‌شد.

۲-۱- مشخصات مجله

- نوع و روش: مجله بهداشتی، طبّی

- صاحب امتیاز: علی اصغر نفیسی (مؤدب‌الدوله)

- تاریخ شروع انتشار: ۱۳۲۴ق.

- محل انتشار: تهران

- فاصله انتشار: ماهانه

۳- مجله دانش

اولین نشریه اختصاصی زنان است که به صورت هفتگی از ۱۰ رمضان ۱۳۲۸ تا ۲۷ رجب ۱۳۲۹ در ۳۰ شماره ۸ صفحه‌ای، به مدیریت و صاحب امتیازی خانم دکتر کحال دختر یعقوب جدیدالاسلام همدانی انتشار می‌یافت.

۳-۱- مشخصات مجله

- نوع و روش: مجله ویژه بانوان

- صاحب امتیاز و مدیر: خانم کحال

- سردبیر: ع. صفوت

- تاریخ شروع انتشار: ۱۰ رمضان ۱۳۲۸ ق.

- چاپ، خط، قطع: سربی، رحلی

- محل انتشار: تهران

- فاصله انتشار: هفتگی

۴- مجله صحت

مجله صحت به مدیریت و صاحب امتیازی حسین صحت در سال ۱۳۰۴ ش. در اصفهان انتشار یافت. این مجله یک مجله تخصصی پزشکی و بهداشتی است با مقالاتی درباره بیماری‌های شایع در آن دوره مانند سوزاک و سفلیس و مقالاتی درباره حفظ‌الصحه چشم، ویتامین و ورزش.

۴-۱- مشخصات مجله

- نوع و روش: مجله علمی، بهداشتی، اجتماعی

- مدیر: حسین صحت

- تاریخ شروع انتشار: ۱۳۴۴ق./ ۱۳۰۴ش.

- محل انتشار: اصفهان

- فاصله انتشار: ماهانه

۵- مجله صحیه و امور خیریه

در مقدمه شماره ۱ مجله صحیه و امور خیریه آمده است:

این مجله چنان که اسم آن به خوبی می‌رساند در دو رشته مهم حفظ‌الصحه عامه و امور خیریه بحث خواهد کرد. یکی از مباهاتی که برای خود قائل می‌باشد این است که موضوع مندرجات آن تفسیر یک قسمت از کلام حکیمانه و حدیث یگانه حضرت محمد (ص) است که می‌فرماید: «نعمتان مجهولتان، الصّحة و الامان». این مجله مطالعاتی در امراض بومی ایران و در تغییر شکل بعضی از امراض خواهد نمود و معالجات را با یکدیگر مقایسه نموده و با تجربیات توأم ساخته و موافقت داده و برای مزید بصیرت اهل فن نتایج مطالعات خود را عرضه خواهد داشت و در ضمن خواص قرابادینی نباتات بومی را برای حفظ صحت و دفع علل و امراض بیان خواهد نمود. قسمتی دیگر از این مجله احصائیه متولدین و متوفیات مملکت خواهد بود و بدین‌وسیله شدت و ضعف امراض را در نقاط مختلفه و فصول و مواقع و مواضع بمدیده معلوم نموده و عملاً وسایلی برای دفع امراض جاریه و ساریه به معرض ظهور خواهد گذاشت و در ضمن اخبار صحیه را چه از داخل و خارج مملکت نشر خواهد داد تا عموم از وضعیت صحیه کاملاً مسبوق شوند و نیز تبلیغات و تقسیماتی که در موضوعات مختلفه و صحی اتخاذ می‌نماید و قوانین و نظاماتی را که در زمینه عملیات خود وضع می‌کند درج خواهد نمود.

این مجله از انتشارات وزارت صحیه و امور خیریه می‌باشد که در تاریخ ذیقعد ۱۳۳۹ق. منتشر شد و یک مجله تخصصی است و بیشتر اخبار طبی آن مربوط به وزارت صحیه از قبیل «اخبار صحیه مرکزی و ولایات»، «احصائیه آبله‌کوبی» و اخبار مربوط به شیوع بیماری‌ها در شهرها است. به طور نمونه

می‌توان از مقاله «مرض مسری در سرخس» که خبر از تیفوس در آنجا و دستور لازم برای جلوگیری داده شده است نام برد. در این مجله علاوه بر اخبار صحتی مملکت، بیماری‌های شایع و راه‌های جلوگیری از آن نیز شرح داده شده است.

۵-۱- مشخصات مجله

- نوع و روش: مجله علمی، بهداشتی
- تاریخ شروع انتشار: ۱۳۳۹ق.
- محل انتشار: تهران
- فاصله انتشار: ماهانه
- وابستگی: وزارت صحتیه و امور خیریه

۶- مجله طبابت

از جمله مجلات طبی، مجله طبابت با مدیریت و نویسندگی، میرزا ابراهیم خان (معتضدالاطباء) است. این مجله هفته‌ای یک شماره طبع و توزیع می‌شد. در نمره اول مجله در تاریخ سه شنبه ۲۹ شهریور محرم ۱۳۲۶ق. آمده است که «این روزنامه مصور علمی و صنعتی است از قبیل صنایع خیلی آسان که بتوان بدون کارخانه در ایران درست کرد و دواسازی و عکاسی (رادیوگرافی) و مطالب حفظ‌الصحه و اسباب امراض و تاریخ فلسفه و مردمان بزرگ درج می‌شود که سر سال کتابی مفصل خواهد شد». مقالات مجله طبابت با وجود آنکه بعد از مجله حفظ‌الصحه منتشر شده و با توجه به این مسأله که نگارنده هر دو مجله طبیب بودند، نسبت به مجله حفظ‌الصحه از کیفیت پایین‌تری برخوردار است.

۶-۱- مشخصات مجله

- نوع و روش: مجله علمی، طبی، بهداشتی
- مدیر: ابراهیم معتضدالاطباء
- تاریخ شروع انتشار: ۱۳۲۶ق.

- محل انتشار: تهران
- فاصله انتشار: هفتگی

۷- مجله طب کنونی

این مجله با مدیریت دکتر فتحعلی خان مسیح السلطنه در شهر مشهد، در سال ۱۳۳۹ ق. که مصادف با ایجاد وزارت صحتیه شده است، تأسیس و منتشر شده است. طب کنونی مجله علمی و طبی بود برای حفظ الصحه عامه و ترویج فنون جدید طب و مامایی و پرستاری مریض‌ها و آنچه متعلق به صحت وجود انسان است. این مجله که بیشتر برای اطباء انتشار می‌یافت، یک مجله تخصصی بود و موضوعات خارج از حیطه پزشکی در آن دیده نمی‌شود.

۷-۱- مشخصات مجله

- نوع و روش: مجله علمی، طبی
- صاحب امتیاز: فتحعلی مسیح السلطنه
- مدیر: فتحعلی مسیح السلطنه
- تاریخ شروع انتشار: ۱۳۳۹ ق.
- محل انتشار: مشهد
- فاصله انتشار: ماهانه

۸- مجله ناصری

شماره اول آن در سال ۱۳۱۱ ق. چاپ شده و مندرجات آن بیشتر علمی، بهداشتی، فرهنگی بود.

۸-۱- مشخصات مجله

- نوع و روش: اقتصادی، خبری، فرهنگی، بهداشتی
- مدیر: محمد ندیم‌باشی، اقبال‌الکتاب، مسعود صفا الممالک، علی اصغر

- تاریخ شروع انتشار: ۱۳۱۱ق.

- محل انتشار: تبریز

- فاصله انتشار: هفتگی

- وابستگی: مدرسه مظفری

(د) روش پژوهش

در این پژوهش اطلاعات پزشکی موجود در نشریات بهداشتی و پزشکی دوره قاجار، با روش تحلیل محتوا مورد بررسی قرار می‌گیرد. تحلیل محتوا شامل کار با داده‌ها و سازماندهی آنها، تجزیه داده‌ها به واحدهای قابل کنترل، ترکیب آنها، جست‌وجوی الگوها و کشف نکات مهم و آموختنی است. تحلیل کیفی داده‌ها در تمام تعاریف خود دارای دو اصل ثابت است. نخست این که این نوع تحلیل، فرآیند مداومی است که تا آخرین لحظه گردآوری داده‌ها با طرح پژوهش بازخورد دارد. دوم این که، هر نظریه یا فرضیه عملی که در نهایت تکوین می‌یابد، یک عبارت از پیش تعیین شده نیست که داده‌ها صحت و سقم آن را تعیین کرده باشند، بلکه نظریه یا فرضیه به طور طبیعی از تحلیل داده‌ها حاصل می‌شود (پاول، ۱۳۸۵ش، ص ۲۰۷). عناصر مهم یا اصلی در تحلیل محتوا عبارتند از: مقوله‌ها، واحد ثبت و واحد متن یا زمینه.

در انتخاب مقوله‌های این پژوهش از اصطلاح‌نامه یونسکو (UNESCO Thesaurus) و اصطلاح‌نامه پزشکی فارسی و سرعنوان‌های موضوعی پزشکی فارسی استفاده شده است.

این مقوله‌ها عبارتند از: بهداشت، بیماری‌ها، تغذیه، داروشناسی، علم پزشکی، کارکنان پزشکی.

واحد ثبت در این تحقیق موضوع است که به نظر هولستی (۱۳۷۳، ص ۱۸۲) مفیدترین واحد تحلیل محتواست. موضوع‌های هر مقوله به شرح زیر تعیین شد:

۱- بهداشت

۱. بهداشت اعضاء بدن
۲. بهداشت خانواده
۳. بهداشت زنان
۴. بهداشت کودکان
۵. بهداشت همگانی
۶. مراکز بهداشتی
۷. نفوس و جمعیت

۲- بیماری‌ها

۱. بیماری‌های زنان و عوارض آبستنی
۲. بیماری‌های کودکان
۳. بیماری‌های گوارشی
۴. بیماری‌های مفصل‌ها
۵. بیماری‌های ناشی از مواد
۶. بیماری‌های واگیردار
۷. بیماری‌های ویروسی

۳- تغذیه

۱. ارزش تغذیه‌ای
۲. بهداشت تغذیه
۳. تغذیه کودکان
۴. نیازهای غذایی

۴- داروشناسی

۱. داروخانه‌ها

۲. داروها

۵- علم پزشکی

۱. آموزش پزشکی
۲. تاریخ پزشکی
۳. تحقیقات پزشکی
۴. خدمات درمانی

۶- کارکنان پزشکی

۱. پرستاران
۲. پزشکان
۳. داروسازان
۴. ماماها

برای تعیین واحد متن تمام مقاله‌ها خوانده شد و مطالب استخراج شده از هر مقاله در مقوله خاص آن موضوع قرار گرفت.

هـ) عنوان سرفصل‌های اطلاعات پزشکی

اطلاعات پزشکی منتشر شده، با ساختارهای متفاوت در مجله‌ها درج شده‌اند. در این پژوهش برای تفکیک انواع اطلاعات سرفصل‌های زیر در نظر گرفته شد:

- ۱- خبر
 - ۲- سرگذشت‌نامه
 - ۳- گزارش
 - ۴- نقد و تفسیر
- که در زیر به طور جداگانه به تعریف هر کدام پرداخته شده است.

خبر: نقل ساده و خالص وقایع جاری است و مجموعه‌ای از لغات و عبارات است که انجام کاری را اطلاع می‌دهد.

سرگذشت‌نامه: تاریخ زندگی یا دوره‌ای از زندگی شخص، در حدود اطلاعاتی که نویسنده از احوال وی داشته است و آن را کارنامه یا ترجمه احوال نیز می‌گویند.

گزارش: گزارش یک بیانیه رسمی از نتایج یک تحقیق یا هر بررسی است که برای تهیه آن اطلاعات معینی مورد نیاز است و توسط فرد یا هیأتی دستور تهیه آن داده می‌شود و به وسیله فرد یا افرادی تهیه می‌گردد.

نقد و تفسیر: نقد عبارت است از بیان نقاط ضعف و قوت و بررسی رویداد از زوایای مختلف با دوری از تعصب و تفسیر عبارت است از شرح و توصیف چرایی و چگونگی و پیامدهای یک رویداد است و در واقع نظر مفسر راجع به نفس موضوع و خبر است و به علت عدم تمایز این دو سرفصل در نشریات ادواری بهداشتی و پزشکی دوره قاجار و کمی بسامد، با هم بررسی شده‌اند.

و) یافته‌های پژوهش

۱- توزیع بسامد مقاله‌های پزشکی در نشریات ادواری مورد بررسی:

همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، از تعداد ۲۴۵۲ مقاله بررسی شده در نشریات ادواری، ۳۱۳ مقاله پزشکی استخراج شده است که ۱۲/۷ درصد کل مقاله‌ها می‌باشد.

جدول ۱. توزیع بسامد مقاله‌های پزشکی در نشریات مورد بررسی

عنوان مجله یا روزنامه	تعداد کل مقاله‌ها	تعداد مقاله‌های پزشکی	درصد
ناصری	۱۹۰۴	۷۹	۴/۱
حفظ الصحة	۶۱	۶۱	۱۰۰
شکوفه	۳۰۰	۵۳	۱۷/۶
دانش	۵۱	۱۵	۲۹/۴
طب کنونی	۶۷	۶۷	۱۰۰
صحبیه و امور خیریه	۱۰۰	۹	۹۰
صحت	۵۸	۲۷	۴۶/۵
طبابت	۲	۲	۱۰۰
جمع	۲۴۵۲	۳۱۳	۱۲/۷

۲- توزیع بسامد مقوله‌ها در زمینه‌های مختلف پزشکی

در این بخش مقاله‌های استخراج شده از نشریات در مقوله‌های شش‌گانه: ۱. بهداشت ۲. بیماری‌ها ۳. تغذیه ۴. داروشناسی ۵. علم پزشکی ۶. کارکنان پزشکی قرار گرفته است، تعداد و درصد آنها در جدول ۲ آورده شده است. به علت مرتبط بودن بعضی از مقاله‌ها با دو یا سه مقوله جمع تعداد مقاله‌ها بیشتر از کل مقالات بررسی شده می‌باشد.

جدول ۲. توزیع بسامد مقوله‌ها

مقوله‌ها	بهداشت	بیماری	تغذیه	داروشناسی	علم پزشکی	کارکنان پزشکی	جمع
تعداد مقاله	۱۲۰	۱۰۱	۳۲	۳۶	۱۲۴	۲۲	۴۳۵
درصد نسبت به کل مقالات	۲۷/۴	۲۳/۳	۷/۳	۸/۳	۲۸/۶	۵	۱۰۰

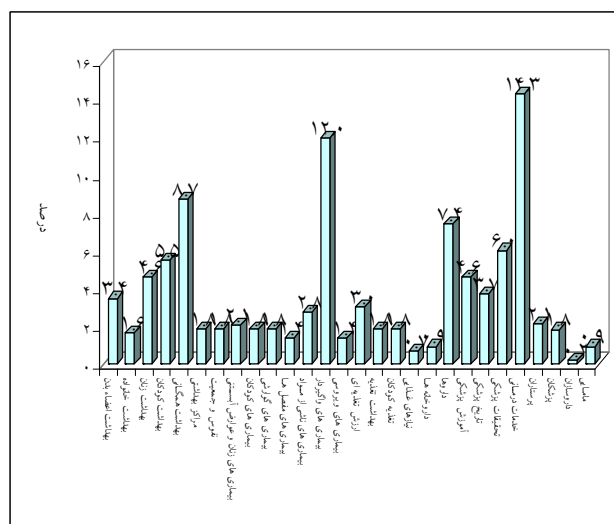
چنانچه در جدول ۲ دیده می‌شود، تعداد مقاله‌ها در مقوله بهداشت ۱۲۰ (۲۷/۴٪)، بیماری‌ها ۱۰۱ (۲۳/۳٪)، تغذیه ۳۲ (۷/۳٪)، داروشناسی ۳۶ (۸/۳٪)، علم پزشکی ۱۲۴ (۲۸/۶٪)، کارکنان پزشکی ۲۲ (۵٪) می‌باشد.

نمودار ۱. بسامد مقوله‌ها در زمینه‌های مختلف پزشکی

این نمودار نشان می‌دهد، مقوله علم پزشکی با بسامد ۱۲۴ بیشترین و مقوله کارکنان پزشکی با بسامد ۲۲ کمترین بسامد را دارد.

نمودار ۲. درصد بسامد واحدهای موضوعی مقوله‌ها در زمینه‌های مختلف پزشکی

این نمودار، نشان می‌دهد خدمات درمانی با ۱۴/۳ بیشترین و داروسازان با ۲/۱ کمترین درصد بسامد را دارند که واحدهای موضوعی مقوله‌ها در این نمودار به صورت ستونی نشان داده شده و امکان مقایسه آنها را فراهم می‌آورد.

۳- توزیع بسامد عنوان سرفصل‌های مقاله‌های پزشکی

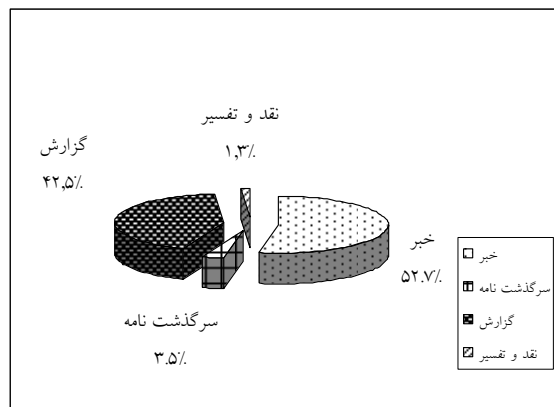
در این بخش مقاله‌های پزشکی براساس عنوان سرفصل‌های ارائه اطلاعات، دسته‌بندی شده است. بسامد هر یک از سرفصل‌ها در جدول ۳ نشان داده می‌شود.

جدول ۳. توزیع بسامد عنوان سرفصل‌های مقاله‌های پزشکی

عنوان سرفصل‌ها	خبر	سرگذشت‌نامه	گزارش	نقد و تفسیر	جمع
تعداد مقاله‌ها	۱۶۵	۱۱	۳۳۱	۴	۳۱۳
درصد نسبت به کل مقاله‌ها	۵۲/۷	۳/۵	۴۲/۵	۱/۳	۱۰۰

همان‌طور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، بسامد سرفصل خبر ۱۶۵، سرفصل سرگذشت‌نامه ۱۱، سرفصل گزارش ۳۳۱، سرفصل نقد و تفسیر ۴ می‌باشد. نمودار ۳ نشان می‌دهد که بیشترین درصد بسامد، به خبر با بسامد ۵۲/۷ درصد و کمترین آن به نقد و تفسیر با بسامد ۱/۳ درصد، مربوط است.

نمودار ۳. درصد بسامد عنوان سرفصل‌های اطلاعات پزشکی

نتیجه

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری نهایی این پژوهش حاکی از آن است که از ۲۴۵۲ عنوان مقاله مورد بررسی، ۳۱۳ مقاله در موضوع پزشکی بوده است که درصد بسامد آن ۱۲/۷ می‌باشد. بیشترین بسامد متعلق به مقوله علم پزشکی و موضوع خدمات درمانی با ۱۴/۳ درصد و کمترین بسامد مربوط به مقوله کارکنان پزشکی، در موضوع داروسازان با ۰/۲ درصد می‌باشد. سرفصل اطلاعات پزشکی به کار گرفته شده به ترتیب عبارت است از خبر با ۵۲/۷ درصد، گزارش با ۴۲/۵ درصد، سرگذشت‌نامه با ۳/۵ درصد و نقد و تفسیر با ۱/۳ درصد. بسامد مطالب حاکی از آن است که در این دوره تاریخی، اطلاعات پزشکی بیشتر حالت خبری داشته است و کمتر به نقد و تفسیر پرداخته است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- آلبر، پیر، و ترو، فرناند. (۱۳۶۲). *تاریخ مطبوعات جهان*. (ترجمه هوشنگ فرخجسته). تهران: پاسارگاد.
- آیتی، محمود. (۱۳۷۴). *سیری در سفرنامه‌ها - عصر قاجار*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد تاریخ. دانشکده تاریخ. دانشگاه شیراز.
- الکود، سیریل. (۱۳۷۱). *تاریخ پزشکی ایران و سرزمین‌های خلافت شرقی*. (ترجمه باهر فرقانی). تهران: امیرکبیر.
- پاول، رونالد، ار. (۱۳۸۵). *روش‌های اساسی پژوهش برای کتابداران*. (ترجمه نجلا حریری). ویرایش ۲. تهران: مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی.
- جمشیدی، مسعود. (۱۳۶۶). *بررسی موضوعی متون فارسی کتابداری (۱۳۶۰-۱۳۳۴)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی. دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی. دانشگاه تهران.
- حاجی‌زاده میمندی، مسعود. (۱۳۸۱). *مسئله‌شناسی مطبوعات ایران*. رسانه ۱. بهار ۱۳۷۷. ۱۲ تا ۲۱.
- حری، عباس. (۱۳۸۰). *آیین نگارش علمی*. تهران: هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور. چاپ سوم. با تجدید نظر ۱۳۸۱.
- حمیدی، جعفر. (۱۳۷۸). *بوشهر در مطبوعات عصر قاجار (جنوب، حبل‌المتین، مظفری)*. مطالعات تاریخ معاصر.
- دیانی، محمد حسین. (۱۳۸۴). *روش‌های تحقیق در کتابداری*. مشهد: انتشارات کتابخانه رایانه‌ای.
- رابینو، ه. ل. (۱۳۷۳). *صورت جراید ایران و جرایدی که در خارج از ایران به زبان فارسی طبع شده است*. تصحیح و حواشی فرید قاسمی. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- رفعتی، مهری. (۱۳۷۴). *سیر تحول تبلیغات بازرگانی در مطبوعات ایران از سال ۱۲۲۹ تا ۱۳۷۲*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد ارتباطات اجتماعی. دانشکده علوم اجتماعی. دانشگاه علامه طباطبائی.
- رهادوست، زهرا؛ کازرانی، مریم و ابراهیم‌پور، میرمهدی. (۱۳۸۴). *اصطلاحنامه پزشکی فارسی: نمایه درختی، نمایه الفبایی، نمایه گردشی و نمایه انگلیسی به فارسی*. ویرایش ۲. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- رهادوست، فاطمه، و دیگران. (۱۳۷۲). *سرعنوان‌های موضوعی پزشکی فارسی: فهرست الفبایی، فهرست درختی، نمایه انگلیسی به فارسی*. تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران.
- زاهد، فیاض. (۱۳۸۱). *بررسی تحلیل گزیده مطبوعات تهران ۱۲۹۹-۱۳۰۴ شمسی*. پایان‌نامه دکتری تاریخ. دانشکده علوم انسانی و اجتماعی. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد علوم و تحقیقات.
- سرمدی، محمد تقی. (۱۳۷۷). *پژوهشی در تاریخ پزشکی و درمان جهان، از آغاز تا عصر حاضر*. تهران: سرمدی.

- سلطانی، پوری، و راستین، فروردین. (۱۳۷۹). *دانشنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*. تهران: فرهنگ معاصر.
- شیدان، سهیلا. (۱۳۶۶). بررسی مقالات پزشکی در نشریات ادواری فارسی از تأسیس دارالفنون تا دانشگاه تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی. دانشگاه تهران.
- صدر هاشمی، محمد. (۱۳۶۳). *تاریخ جرائد و مجلات ایران*. تهران: کمال.
- عصاره، فریده. (۱۳۶۵). بررسی وضع استناد در مجلات پزشکی فارسی: مجلات دانشکده های پزشکی و دانشگاه های تهران، شهید بهشتی و مشهد در سال‌های ۵۶-۱۳۵۴. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی. دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی. دانشگاه تهران.
- علیدوستی، سیروس؛ محمدی، فخرالسادات؛ کشاورز، حمید و ابویی اردکان، محمد. (۱۳۸۵). *شیوه‌نامه ایران: راهنمای استناد به منابع اطلاعات فارسی و انگلیسی*. تهران: پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- عموزاده، ناهید. (۱۳۷۲). *تصویرسازی کتب و روزنامه‌های دوره قاجار*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد هنر (ارتباط تصویری). دانشکده هنر. دانشگاه الزهراء.
- فاگمن، رابرت. (۱۳۷۴). تحلیل موضوعی و نمایه سازی: مبانی نظری و توصیه‌های عملی. (ترجمه علی مزینانی). تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- فتاحی، رحمت‌الله. (۱۳۸۱). مدیریت نشریه‌های ادواری: جنبه‌های نظری و کاربردی گزینش، فراهم‌آوری، سازماندهی و ارائه خدمات (چاپی و الکترونیکی). تهران: دبیرش.
- قاسمی، فرید. (۱۳۷۲). *راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجار (۱۲۵۳ق. ۱۲۱۵ش. تا ۱۳۰۴)*. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- قاسمی، فرید. (۱۳۸۰). *سرگذشت مطبوعات ایران: روزگار محمدشاه و ناصرالدین شاه*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- لنکستر، فردریک. (۱۳۸۲). *نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی: مبانی نظری و عملی*. (ترجمه عباس گیلوری). تهران: چاپار.
- لولاگر، فهیمه. (۱۳۷۲). بررسی مقالات منتشر شده در زمینه علوم و صنایع غذایی در نشریات علمی و پژوهشی فارسی و مجامع علمی و دانشگاهی از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۷۱. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی. دانشگاه ایران.
- محمودزاده، امیرحسین. (۱۳۸۶). *وقایع‌نویسی در مطبوعات عصر قاجار از آغاز تا انقلاب مشروطه*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد تاریخ، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- مصاحب، غلامحسین. (۱۳۸۰). *دایرةالمعارف فارسی*. تهران: امیرکبیر.
- نجم‌آبادی، محمود. (۱۳۷۱). محمد زکریای رازی: طبیب، فیلسوف، شیمیدان ایرانی. تهران: دانشگاه رازی.
- نیازی، سیمین. (۱۳۸۱). *نمایه مقاله‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی (۱۳۷۸ تا ۱۳۷۹)*. تهران: آمن.

هدایتی، جواد. (۱۳۸۱). *تاریخ پزشکی معاصر ایران از تأسیس دارالفنون تا انقلاب اسلامی همراه با خاطراتی از نویسنده*. تهران: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران.

هولستی، ال-آر. (۱۳۷۳). تحلیل محتوی در علوم اجتماعی و انسانی. (ترجمه نادر سالرزاده امیری). تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

یوسفی‌نیا، راضیه. (۱۳۸۱). بررسی وضعیت آگهی‌های فرهنگی در روزنامه‌های عصر قاجار با تأکید بر آگهی کتاب. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی. دانشکده علوم انسانی و اجتماعی. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد علوم و تحقیقات.

(ب) منابع لاتین

Bernof, B.D. (1980). *the Development of Information Products, an Index to Health Periodicals for Layperson*. New York, Oxford University Press.

Christensen, Arthur. (1936). *I 'Iran Sous Les Sassanides*. Paris: P. Geuthner, Copenhagen, Levin and Munksgaard.

Kumpulainen, Sakari. (1995). *Content Analysis of the Journal Articles*. Libri. (1978). UNESCO. Thesaurus. France.

Nusservanji. (1922). *Zoroastrian Civilization*. 37. Dhalla. Maneckji. New York: Oxford University Press.

یادداشت شناسه مؤلف

دکتر منصوره باقری؛ دکترای علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و عضو هیأت علمی (بازنشسته) دانشگاه الزهراء.

Email: mbagheri@alzahra.ac.ir نشانی الکترونیکی:

دکتر رؤیا برادر؛ دکترای علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و عضو هیأت علمی دانشگاه الزهراء.

Email: rbaradar@alzahra.ac.ir نشانی الکترونیکی:

مرضیه سلطانی؛ کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهراء.

شماره همراه: ۰۹۳۷۰۲۹۲۷۱۶

Email: soltani_marzieh61@yahoo.com نشانی الکترونیکی:

تاریخ وصول مقاله: ۱۳۸۸/۷/۳۰

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۸/۹/۳۰